

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

135. SZ.

SZERKESZTI

SZABÓ T. ATTILA

TUDOMÁNYOS INTÉZETEK ERDÉLYBEN 1919-IG

IRTA

KRISTÓF GYÖRGY

**AZ ERDÉLYI MŰZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA
KOLOZSVÁR, 1942**

Különlenyomat
az ERDÉLYI MÚZEUM
1942. évfolyamának 1. számából

Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig

I.

Célom: időrendben felsorolni mindazokat a tudományos intézeteket (gyűjtemények, egyesületek), melyeket az erdélyi magyar társadalom az államtól függetlenül 1919-ig alkotott.¹ Dolgozatom nem mai keletű. Egy jó évtizede készen áll, mint egy nagyobb műnek: *Hetven év az erdélyi magyarság szellemi életéből 1849-től 1919-ig* egyik fejezete. A mintegy húsz nyomtatott ivnyi összefoglaló műnek azonban kiadója nem akadt. E miatt aztán kénytelen voltam a mű egyik önálló részét — a hírlapirodalom történetét — feldarabolva, részletekben közölni szakfolyóiratokban.²

Ugyanazon okból, de az alkalmosszerűség parancsára is kénytelen voltam kész könyvemnek egy másik, szintén nagyobb és önálló részét is — *Tudományos intézetek* — hasonlóképpen feldarabolni, közlését töredékekben (bár e töredékek is, mint az előbbieket, önmagukban egész dolgozatok) elkezdeni.³ Most ennek a *Tudományos intézetek* c. fejezetnek még kiadatlan részét bocsátom közre. Nem elégiázom azon, hogy mennyire kedvetlenül hat a szerzőre, ha nagyobb összefoglaló kész művét utóbb fel kell darabolnia s úgy forgalomba hoznia — aprópénzként. Azon se búskodom, hogy a szemelvényekben közölt összefoglaló mű tudományos eleven ereje mennyivel kisebb, mintha kötetben jelenik meg. Megnyugszom abban, hogy sic fata tulere. Ámde bizonyos vagyok abban is, hogy ez áttekintő összefoglalás jelen alakjában sem egészen haszontalan. Nem különösen most, amikor az Erdélyi Múzeum Egyesület egy új, alkotási lehetőségben gazdagabb kor küszöbén áll és amikor az újonnan felállított Erdélyi Tudományos Intézet megkezdte működését. Sem az EME, sem az ETI (Erdélyi Tudományos Intézet) nem nélkülözheti a kisebb és vidéki hasonló célú és jellegű intézmények munkájának eredményeit és tanulságait, ha még oly

¹ Tehát nem tárgyalom a kolozsvári egyetemi könyvtárt, mert azt az állam hozta létre, ő is tartja fenn. Közvagyon, de nem társadalmi birtok.

² Az erdélyi magyar időszaki sajtó az abszolutizmus korában. I. A Kolozsvárt megjelenő hírlapok. Erd. Múz. Szemle 1929:25. — Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig. 1867—1919. Magyar Könyvszemle 1938. évf. s különnyomatban is. — Az erdélyi magyar vidéki hírlapirodalom története a kiegyezésig. Erd. Múz. 1939. évf. s külön is az Erd. Tud. Füzetekben. 109. sz. — Az abszolutizmus korának erdélyi magyar hírlapirodalma. Erd. Múz. 1941:20. kk. — Az első vidéki (székely) magyar hírlap s irodalmi melléklapja. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929.

³ Székely Nemzeti Múzeum Sepsiszentgyörgy, Budapesti Szemle. 1929. CCXIV, 140. kk. — Erdély tudományos élete az abszolutizmus korában az Erdélyi Múzeum Egyesület megalakulásáig. 1859. Erd. Múz. 1938:212 kk.

szerény is ezeknek a mértéke. Végül az is haszna e közleménynek, hogy legalább megnevezi névszerint a Romániában maradt, de tisztán a magyar társadalom áldozatából létesült tudományos intézeteket, jelezve azok jelenlegi állapotát s ezzel együtt azt is, hogy az ottmaradt magyarságtól lehet-e várni valamit tudományos téren.

II.

A legrégebb erdélyi könyvtárak és gyűjtemények

Tudományos életről csak ott lehet szó, ahol a tudomány művelése minden vonatkozásban és kezdettől végig közügy. Csak ez esetben lehetséges oly tudománypolitika, amely a tudomány öncélúságát és szabadságát tiszteletben tartja, de ugyanakkor a közösség életét gyakorlatilag érintő, időszerű kérdések megoldását is sürgősen elvégzendő feladatnak tűzi ki. Az erdélyi magyarság közművelődési viszonyai s így tudományos élete is ettől az eszményi színvonaltól nagyon is távol állanak és állottak. Csak kevés nemzet sorsa szokott oly szerencsésen alakulni, hogy közművelődési eszményeit hiánytalanul megvalósíthassa. A kevésszámú erdélyi magyarság, fajának s az európai műveltségnek is ez a legkeletebbre elhelyezett bástyafoka nem részesült ebben a történelmi ajándékban.

Mégis az erdélyi magyarság a szellemi műveltség terén is derekasan közremunkált már a legrégebb időkön kezdve. Volt nagyszámú és jó elemi és középiskolája, voltak főiskolái. Tudósokban és tudományos törekvésekben sem volt hiány. Az erdélyi magyar ifjúság nagy számban kereste fel az olasz, holland, német és más egyetemeket. Ezekből került ki az erdélyi politikusok, diplomaták és tudósok (papok és professzorok) hosszú sora. Egy magyar tudóstársaság — Akadémia — eszméjét is először egy ilyen külföldet járt erdélyi férfiú, Bod Péter vetette föl 1756-ban. A század végén Aranka György az eszmét gyakorlatba átvive hozzá is fog az erdélyi tudományos élet megszervezéséhez (Nyelvművelő-, Kéziratkiadó Társaság). Az 1791-iki erdélyi országgyűlés ugyancsak az Aranka buzgólkodására törvéncikket is hozott egy tudós társaság felállításáról és a kéziratban levő történeti művek kiadásáról.

Világos, hogy ahol vannak tudományos műveltségű férfiak, ahol ég a tudományos munka iránti vágy — már pedig Benkő József a XVII. századot a tudományok aranyszázadának nevezte el, — ott szokott lenni valamilyen tudományos gyűjtemény is. Elsősorban könyvtár.

Az első könyvtárakat Erdélyben is az egyház keretében kell keresnünk. A nagyszebeni plébánia könyvtárlománya a XIV. században mintegy 200 kötetből állott, tehát nagyon gazdagnak mondható. A könyvnyomtatás elterjedése csak szaporította a könyvtárakat. Az e korban keletkezett régi könyvtárak közül némelyik utóbb megszűnt, szétszóródott, mint pl. a kolozsmonostori apátságé.

Az alábbiakban közöljük a XVIII. század végéig keletkezett és mai napig fennálló könyvtárak és gyűjtemények időrendi névsorát. Legrégibb

a kolozsvári unitárius kollégium könyvtára, melynek eredete a középkorba, a XIV. századig vezethető vissza. A többi így következik:¹

1. Kolozsvári unit. koll. kvt. (XIV. sz. köz.)	16 M.-vásárhelyi rk. főgimn. kvt. (1708)
2. Brassói ág. ev. főgimn. kvt. (1544)	17. A marosvásárhelyi ref. koll. könyv- és régiségtára — (1718)
3. Besztercei ág. ev. főgimn. kvt. (1550)	18. Szamosújvári örm. kat.-egyh. kvt. (1725)
4. Kolozsvári jezsuita főisk. kvt. ² (1579)	19. Fogarasi ferenczerdi ház kvt. (1730)
5. Nagyszebeni ág. ev. főgimn. kvt. (1592)	20. Szilágysomlyói minorita rendház könyvtára — — — — (1735)
6. Szászvárosi ref. Kún-kollégium könyvtára — (XVI. sz. második fele)	21. Gyulafehérvári róm. kat. pap növelde könyvtára — — — (1753)
7. Csíksomlyói ferenczerdi kvt. (1605)	22. Balázsfalvi gör. kat. érsekségi főgimn. könyvtára — — — (1763)
8. Nagenyedi Bethlen-koll. kvt. (1622)	23. Kolozsvári egyetemi könyvtár (1774)
9. Kolozsvári ref. koll. kvt. (XVII. sz. köz.)	24. A nagyenyedi Bethlen koll. természetrajzi gyűjteménye (XVIII. sz. közepe)
10. Zilahi Wesselényi-koll. kvt. (XVII. sz. k.)	25. Kolozsvári róm. kat. főgimn. könyvtára (XVIII. sz. második fele)
11. Székelyudvarhelyi ref. kollégiumi könyvtár — — — — (1670)	26. Székelykeresztúri unit. főgimn. könyvtára — — — — (1793)
12. Segesvári ág. ev. főgimn. kvt. (1692)	
13. Nagyszebeni áll. főgimn. kvt. (1692)	
14. A kézdivásárhelyi róm. kat. főgimn. könyv-, régiségtára és természetrajzi gyűjteménye — (1696)	
15. Medgyesi ág. ev. főg. kvt. (XVII. sz.)	

Látható e névsorból, hogy legrégibb gyűjteményeink tulajdonképpen iskolai gyűjtemények. Ennek következtében mai értelemben közgyűjteménynek nem mondhatók, mivel elsősorban az illető iskola professzorai, vagy a rend tagjai használták. Másodsorban sem a diákok, hanem a helyben és a közelvidéken lakó tudománnyal foglalkozó egyének, leginkább öreg diákok. A tanulók közül csak a felsőbb osztályok szorgalmasabb és tehetségesebb diákjai, a professzorok kedveltjei és kiszemeltjei használhatták. A kisebbek, az ifjúság tömege nem. Nem a classis didaktikai eszközül szolgáltak, hanem az egyes professzorok, rendtagok tudományos igényének kielégítői voltak. A tudományos kutatásnak voltak a segéd-eszközei néhány belső ember kezében.³

Feltűnő az is, hogy az iskolai gyűjtemények szinte kivétel nélkül — könyvtárak. Csakhogy ezekben a könyvtárakban benne volt a levéltár is és valószínűleg a „természeti ritkaságok“ és „historiai érdekességek“ tára is, mint pótlék, mint járulékos ráadás. A külön csoportosításnak, a táruk elkülönítésének történeti nyomára csak a XVII. század végén bukkanunk. Kézdivásárhelyi r. kat. főgimnáziumában 1696-ban az intézet alapításakor külön könyvtár, továbbá régiségtár és természetrajzi gyűjtemény alapvetéséről tudunk. E két utóbbinak törzsállományát Nagy Mózes plébános adományozta. A többi iskolánál az anyag szakszerű szétosztályozása később, a XIX. században, a Thun-féle rendelet, illetőleg a kiegyezés után

¹ A ()-be tett szám az alapítás időpontját jelzi. — Az ág. ev.-német és a gör. kat. román gyűjteményeket a teljesség kedvéért soroljuk fel.

² Ma anyaga a kolozsvári Lyceum-könyvtárban van.

³ A legrégibb tisztán didaktikai, valóságos ifjúsági könyvtárról a kolozsvári református (1830) és a kolozsvári unitárius kollégium történetéből (1840) tudunk. A kézdivásárhelyi r. kat. főgimnáziumban még régebb, 1696. évből nyoma van az ifjúsági könyvtárnak.

történt meg. Addig minden a könyvtárban volt elhelyezve és pedig mint a könyvnél kevésbé fontos tárgy egymásra halmozva a könyvtári helyiség valamelyik szegletében-zugában. Onnan keresgélte elő a professzor, ha szükség került rá.

Azonban ez iskolai könyvtáraknak a professzorok csak használói s nem tulajdonosai voltak s mivel az állomány is rendszerint patronusok és egyesek adományából került ki és gyarapodott, mégis ezeket a mai közgyűjtemények és nyilvános közkönyvtárak őseinek lehet és kell tekintelnünk. Hogy az ilyen gyűjtemény nem egyesekért és egyesek számára való, hanem a tudomány eszköze, a nemzeti közművelődés forrása s mint ilyen a közösségé, annak rendelkezésére kell állania, annak a gondviselése és oltalma alá tartozik, ez a felfogás XVIII. század folyamán érlelődött meg. E század végén az erdélyi országgyűlés országos közgyűjtemény alapításával foglalkozik. A múzeális cél, a közgyűjtemény ekkor már mint nemzeti követelés, társadalmi igény jelentkezik.

III.

A marosvásárhelyi Teleki-téka és a gyulafehérvári Batthyáneum

A XVIII. század utolsó előtti évében, 1798-ban egyszerre két, az alapítók rendelkezése értelmében valóságos közgyűjtemény keletkezett. Az egyik a Teleki-téka Marosvásárhelyt, a másik a gyulafehérvári Batthyáneum.

A Teleki-tékát családi hitbizományi vagyonként gróf Teleki Sámuel kancellár alapította. Állománya mintegy 30 ezer kötet könyv (köztük egy Corvin-kódex: Tacitus, számos incunabulum, unicum és hungaricum), továbbá nagymennyiségű és páratlan értékű kézirat.¹

A gyulafehérvári Batthyáneumot gróf Batthyány Ignác erdélyi római katolikus püspök alapította. Mindenkori tulajdonosa az Erdélyi római katolikus egyházmegye. Részei: 1. könyvtár — mintegy 35 ezer kötet, közte nevezetes kódexek, incunabulumok, unicumok, hungaricumok és gazdag levéltári anyag, 2. régiségtár 2200 éremmel, mely letétként az Alsófehérmegyei Történeti, Régészeti és Természettudományi Társulatnak múzeumban van elhelyezve, 3. természetrajzi gyűjtemény — állománya mintegy háromezer db. ásvány, kőzet és kagyló, 4. csillagvizsgáló — nagyrésze 1849-ben elpusztult, 5. egyházművészeti múzeum. Ez utóbbit 1912-ben alapította gróf Majláth Gusztáv püspök. A többi gyűjtemény a könyvtárral egyidős.²

E két közgyűjtemény sorsa, története nagyon hasonlít. Ugyanazon évben létesült mindkettő magánkezdeményezésből és áldozatkészségből, de a köznek, a közösség használatára. Az alapítók a tulajdonjogot megköttették, — a Teleki-téka családi vagyon, a Batthyáneum az egyházmegyéé

¹ L. Magyar Minerva V, 387. — *Gulyás Károly*: Gróf Teleki Sámuel könyvtár-alapítása. Páztortűz 1925:326. — *Teleki Domokos*: A marosvásárhelyi Teleki könyvtár története. Erd. Múz. 1930:313.

² L. Magyar Minerva V, 252.

— s így a magyarság egyetemének, mint közösségnek rendelkezési joga egyik fölött sincs. De nem korlátozta egyik alapító sem a használatot, sőt egyenesen közhasználatra rendelte. Nem a nemeslelkű alapítókön múlt, hogy alapítványuk a közhasználat, a nyilvánosság számára szinte hozzáférhetetlen maradt úgyszólván napjainkig. Holt gyűjtemény, raktár maradt mindkettő. A nagyközönség a gyűjteményeket nem használta, meg se tekintette. Még a tudósoknak is engedélyre volt szüksége a kutatáshoz, de rendszerint ő is zárt ajtókra talált, mert a gyűjtemény őret legritkábban éppen a gondjaira bízott tárgyak között lehetett megtalálni. Ehhez járul még az is, hogy az alapítók után az állományt a későbbi tulajdonosok nem gyarapították, a meglevőt se rendezték, nem katalogizálták. És még így is milyen sok és milyen fontos szerepet töltött be mindkét intézet a magyar tudományosság fejlődésében! Remélhető, hogy a változott viszonyok között ez intézetek is igazi közgyűjteménnyé formálódnak. Ahogy alapítójuk akarta és rendelte.

IV.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület

Kolozsvár, 1859.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület a Teleki-téka és a Batthyáneum után kerekén hatvan évvel később, 1859-ben alakult meg. Eszméje, története azonban visszanyúlik egészen az 1791-diki országgyűlésig, az Aranka György buzgolkodására hozott törvénycikkelyig, amelyet azonban Erdély nagyfejedelme nem szentesített. De egy erdélyi országos múzeum célja és eszméje állandóan foglalkoztatta Erdély legjobbjait. Gróf Kemény József és Sámuel adománya és ajánlata 1842-ben ismét arra készítette az erdélyi országgyűlést, hogy törvénycikket alkosson egy Erdélyi Országos Múzeum felállításáról. Ez a törvénycikk is elődje sorsára jutott, az uralkodó ezt sem szentesítette.

Gróf Mikó Imre örök érdeme, hogy az egyesület mégis, bár hosszú vajúdas után a politikailag szomorú emlékü abszolutizmus alatt, tisztán társadalmi úton megvalósult. Mikó Imre soha el nem csüggedve kilincsel, kért, tárgyalt az abszolút kormánynál az engedély megadásáért. Ha most és itt elutasították, Acherontá movebo, más helyen, más tényezőhöz fordult. S erkölcsi fáradozását betetőzte nagyszerű anyagi áldozatával. Ha semmi más érdeme nem volna, ezzel is méltóvá vált az Erdély Széchenyije elnevezésre.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület (EME) 1859. november 23—26. napjain alakult meg. A megalakulás örömnépe volt nemcsak az erdélyi, de az egyetemes magyarságnak is, melynek képviselőjében mint a Magyar Tudományos Akadémia küldöttségének vezetője, báró Eötvös József is jelen volt.

A megalakult egyesület célja és lényege szerint, mint neve is mondja, múzeum, tudományos gyűjtemény létesítése, megszervezése, fenntartása és gyarapítása; felkutatni és összegyűjteni a honismeret történeti emlékeit, maradványait és kútfont; összegyűjteni és tárolni a hazarész élő (állat és növény), valamint élettelen (ásvány) világának természetrajzát, a történeti

életet biztosító és szabályozó anyagi erők összességét; a felkutatott és összegyűjtött anyagot folyvást gyarapítva és rendezve úgy gondolni, hogy az el ne kallódjék, sőt a mai életnek okulására avagy gyönyörűségére szolgáljon.

Az egyesületet a tagok tartják fenn, az elnökség és az igazgató választmány kormányozza és igazgatja. Vagyona a tárakból áll, ennek fenntartására szolgálnak a tagdíjak, a múzeális és pénzadományok, végül az egyesület ingatlanainak jövedelme. Esetleg rendkívüli segélyek.

Az EME tagjainak létszáma a megalakuláskor majdnem másfélezerre rugott. Ez a szám változott a nyolcvan éves múlt rendjén, a legújabb időig a kezdeti számon alól maradt. Jelenleg sem emelkedett — sajnos — az 1859-ki taglétszám fölé.

Az egyesület vagyonállománya az alapítás évében kitett 192.617 frt. 55 kr.-t. E tőkéhez számítandó a gróf Mikó Imre adománya, a 9 szobából álló villaépület a körülötte levő 10 holdnyi szépen gondozott parkszerű telekkel. Az ingatlan vagyonállománya a nyolcvanéves múlt alatt lényegesen gyarapodott egyrészt a gróf Wass Ottilia adományozta főtéri palotával (ma bérház) és a Jókai és Májális utca sarkán megvásárolt földszintes épülettel (jelenleg szintén bérház). Ez utóbbit a helyesen gazdálkodó elnökség a román uralom alatt szerezte meg. Tette minden elismerést megérdemel.

Legörvendetesebb a gyarapodás az egyesület múzeális tárgyállományában. Ez kezdetben 3 külön csoportba volt szétosztva, ú. m.: 1. Könyvtár, — ideértve az ősnymtatványokat, ritkaságokat és kéziratokat, 2. Érem- és Régiségtár és 3. Természettudományi gyűjtemény.

A könyvtár állománya kitett 15439 drb. könyvet, 1083 kéziratot. Az Érem- és Régiségtáré 128 drb. arany, 2841 drb. ezüst és 1738 bronz drb.-ból állott. A természetrajzi anyag 10.092 drb.-ot tett ki. Ebben benne volt kezdetben a régiségtári anyag is. Mindez rendezetlenül jutott az egyesület tulajdonába. Csupán a könyvtár anyagával voltak valamennyire tisztában. Ez is nyílt meg leghamarabb a köz számára a Farkas-utcai Bethlen-házban, hol gróf Bethlen Sándor ingyen helyiséget adott. Ugyanott tűzmentes kamrában őrizték a kéziratát, az érmekeket és régiségeket. 1862-ben azonban már valamennyi gyűjtemény az időközben megfelelően átalakított Mikó-féle épületben nyert elhelyezést.

Mint említők, valamennyi gyűjtemény örvendetesen gyarapodott. A könyvtár kezdeti tízenöt és félezer darab állománya pl. kétszázezernél több műre, négyszázezernél több kötetre szaporodott. Mintegy száz ősnymtatvány, másfélezer-nél több Régi Magyar Könyvtár darab, gazdag díszmű, kézirat, térképtár és rendkívül gazdag és becses levéltári anyag tette s teszi a kezdetben elég szerény könyvtárt a magyar tudományosság és közművelődés egyik legelső gyűjteményévé. S mindez az egyetemi könyvtár pompás helyiségében kitűnő elrendezéssel gyorsan és közvetlenül rendelkezésére állott és áll a tudományos kutatásnak és a nagyközönségnek egyaránt. A tagoknak teljesen ingyen.

Az Érem- és Régiségtár is mennyiség szempontjából az eredeti állapothoz képest szintén hatalmas fejlődést mutat. Míg 1859-ben a törzsállomány összesen 4707 éremből állott, ma ez a szám 60 ezernél többet tesz ki, 1859-ben a régiségtár és a természet tudományi gyűjtemények állo-

mánya összesen 10.092 darabot tett ki, 1899-ben csak a régiségtáráé 10.194-et. 1899-ben veszi át Pósta Béla az Érem- és Régiségtár igazgatását, s ettől kezdve aztán amerikai ütemben gyarapodik a régiségtár, melynek állománya ma 58.662 darab régészeti, 1235 darab néprajzi, összesen 59.897 tárgy. Az Érem- és Régiségtár mai együttes állománya 120 ezernél jóval többet tesz ki, mert a fentiekhez hozzáveendő még több ezer fel nem dolgozott, tehát a törzsleltárban még nem szereplő tárgy is. Mégis múzeumi szempontból a legközelebbi időig e tár elhelyezése volt a legkedvezőtlenebb: nem múzeumnak épült, szűk helyiségben szorongott, míg végre 1935-ben az épület átalakítása és tekintélyes kibővítése megtörtént. A zsúfoltság azonban még így sem szűnt meg. Szükséges egyes részek önállósítása (pl. néprajz, képtár) és külön más helyiségbe átköltöztetése.

A természettajzi múzeum, mely kezdetben egyetlen egységes gyűjtemény volt, a szerencsés fejlődés rendjén három külön, önálló gyűjteménnyé nőtte ki magát. Ezek közül is az Állattár fejlődött legörvendetesebben. Ez a Mikó Imre egykori telkén és nyaralója mellett a jelen század második évtizedében épített gyönyörű és minden tekintetben megfelelő helyiségben talált végleges otthont.

A növénytár is már a világháború kitörése előtt azon az úton volt, hogy páratlanul szép, megfelelő saját új telkén modern új épületbe költözzék át az egyetem központi épületének földszintjéről, ahol állománya éppen úgy, mint az Ásvány-közet és földtani tárá is, részint zsúfoltan, részint kényszerű rendezetlenségben várta a végleges és kényelmes külön saját helyiségbe való átköltöztést. Napjainkban (1935) ez is részben megtörtént, amennyiben a növénytár egy része az új botanikus kertbe költöztetett át. Az Ásvány-közet és a földtani anyag jelenleg külön van elhelyezve. De a zsúfoltságon az elkülönítés és különválasztás sem segített jelentékeny mértékben.

Tárgyállománya ezeknek a gyűjteményeknek is hatalmasan megnövekedett.

A legnagyobb hálával és elismeréssel kell ugyanis megállapítani azt aényt, hogy még a szűk helyiségben levő gyűjtemények anyaga is, amennyire csak a férőhely engedte, rendezve van, rendezve volt. A gyűjtés, rendezés, továbbfejlesztés, szóval a belső fejlődés első sorban a mindenkor igazgatók érdeme. A gyűjtemények első őrei, illetőleg igazgatói Szabó Károly (könyvtár), Brassai Sámuel (természettajzi) és Finály Henrik (érem- és régiségtár) oly kiváló tudósok, hogy elég nevük pusztá fölemlítése. De az utódok is egytől-egyig méltónak bizonyultak a nagy elődökhöz. Ferenczi Zoltán és Erdélyi Pál könyvtárigazgatók, Pósta Béla a Finály örökében, Entz Géza és Apáthy István az állattár, Kanitz Ágoston és Richter Aladár a növénytár, Koch Antal és Szűdeczky Gyula az ásványtár élén páratlan odaadással fejlesztették a rájuk bízott gyűjteményeket. Természetesen a tudományos szaktisztviselők (segédőrök, gyakornokok, stb.) támogatásával. E szakmunkások közül többekkel később és ma is, mint a magyar tudományosság jeles vezérembereivel találkozunk. A gazdag névsorból csupán egyet említek föl külön is. Hermann Ottó ez, akit az EME fennállásának félszázados ünnepe alkalmából tiszteletbeli állattári igazgatónak, s igazgatósági tagnak választott meg egykori segédőri minő-

ségében kifejtett hűséges munkásságáért. Hermann lelkes és őszinte köszönő szavakkal vallotta meg, hogy Brassai oldalán, a Múzeumegyesület keretében és Erdély nemes társadalmának támogatásával válhatott azzá, aki.¹

És nem szabad elfeledni, hogy valamennyi tárnak valamennyi igazgatója tulajdonképpen egyetemi tanár volt, tár igazgatói minőségéért és munkájáért semmiféle külön díjazásban nem részesült. Hivatali kötelességéhez tartozott a tanszékeivel kapcsolatos gyűjtemény igazgatása. E külön munkáért az egyesülettől is és az államtól is csak erkölcsi elismerésben részesült. Ugyanez volt a helyzete a táarakban dolgozó tudományos segédszemélyzet és tisztviselők nagy többségének is. Az EME ugyanis 1872 óta az állammal kötött bér szerződés szerint minden gyűjteményét átengedte használatra az egyetemnek. A szerződés kötelezte az államot arra, hogy a bérbevett táarakat igazgassa, rendezze, stb. A professzorokat és a tudományos személyzetet viszont az állam kötelezte szintén a szerződés következményeként, hogy a táarakban az egyetemi feladatok mellett az EME sajátos, külön céljait is munkálják, elvégezzék és megvalósítsák. Ez a szerződés rendkívül előnyös volt mind az egyetemre, mind az egyesületre nézve. De származott belőle utóbb kellemellenség is, amennyiben olykor egyes táarakban az EME saját, külön élettevékenysége háttérbe szorult az egyetemi feladat mögött. Mégis általában véve hála és elismerés illeti az EME részéről is valamennyi tár igazgatót, az ilt külön nem említettek is és a tudományos segédszemélyzetnek minden tagját is önzetlen munkásságukért. Annál inkább azokat, kiknek tevékenységében az EME ügyének szolgálata soha el nem lankadt.

A gyűjtemények állandó és ily tekintélyes, sőt gazdag gyarapodásának magyarázata az, hogy az igazgatók és tisztviselők gyűjtő tevékenységét meg nem szűnő áldozatkészséggel támogatta Erdély magyarsága. Az egyes táarakról szóló igazgatói évi jelentésekben akadunk ugyan néhány elszigeteltnek mondható esetre, amikor a közönség meg nem értő és tudatlan nemtörődömsége miatt keserű panasz fakadt fel a jelentéstevő igazgatók ajkán.² De ezek mégis csak kivételek. Egészen bizonyos, hogy hiábavaló lett volna az egyes táarak tudományos vezető személyzetének buzgósága, ha a közönség nincs az egyesület iránt kellő bizalommal. Az adományozóknak évről-évre megismétlődő tekintélyes névsora tanúsítja, hogy a nagyszerű alapítók példája hol fényes csillag, hol szerény szikraként, de ott világolt az erdélyi magyarság lelkében. Nem mondom, hogy teljesen ideális volt a viszony az EME gyűjteményei és a közönség között, de az is bizonyos, hogy a gyűjtemények anyagának önkéntes ajándék gyarapítása tekintetében az egyesületnek nagyobb elégedetlenségre oka sohasem volt. Hiszen az ajándék- és vételgyarapodás rovatának számláit elei között az egyes táarakról adott évi jelentésekből kimutathatólag nagy aránytalanság, elmaradás sohasem mutatkozik.

Buzgó tisztviselők személyes gyűjtése, vétel és főként az erdélyi magyar közönség soha ki nem apadó, áldozatos adománya hozta össze azt a fel-

¹ Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Évkönyve az 1910. évre (Szerk. Szűdeczky Gyula) 7. l.

² Ilyen pl. az Érem- és Régiségtár 1903. évi állapotáról szóló jelentés. E. M. E. Évkönyve az 1904-ik évre.

becsülhetetlen, pénzértékben ki sem fejezhető értékű gazdag kincstárt a magyar közművelődés számára, ahogy a világháborúig a Mikó és társai által elüldetett esemete kiterjedélyesedett úgy, hogy mint gyűjteményt egyenesen a Magyar Nemzeti Múzeum mellé lehetett sorolni,¹ tudományos munkáját pedig a Magyar Tud. Akadémiához vagy a Nemzeti Múzeumhoz lehet hasonlítani.

Az EME azonban eme belső, múzeumot fenntartó tevékenység mellett kifelé ható tudományos munkásságot is végzett: tudományos felolvasó gyűléseket is tartott. Az első tudományos gyűlésen Torma Károly olvasta föl „A rómaiak nyoma Erdély északi részében” s Gyulai Pál „Adalék népünk költéséhez” c. híres, a maga nemében korszakosnak mondható tanulmányát. A felolvasott értekezéseket az egyesület ki is nyomtatta már kezdetől fogva az Évkönyvekben (szerk. Brassai). A tudományos ülésekből a fejlődés rendjén, főként az egyetem felállítása után, kinőttek rendre a mai *szakosztályok* s az Évkönyvből is lett előbb egy, utóbb két, illetőleg három rendszeres *folyóirat* (Erdélyi Múzeum, Orvos-természettudományi Értesítő és a Múzeumi Füzetek: némileg ide vehető a Dolgozatok is). A szakosztályokban és a folyóiratokban rendkívül élénk és értékes tudományművelés folyt elannyira, hogy maga az egyik múzeumőr, Finály Henrik is egy valóságos tudós társaság, vagyis az ú. n. akadémiai gondolat szószólója lett. Az akadémiai gondolat csak a jelen század elején, pontosan 1905-ben, halványult el a múzeumi feladat elsőbbsége mögött.

A kétféle elv küzdelme miatt az egyesület gyűjteményei kicsétek az érdeklődés központjából s a múzeális munka és tevékenység is ellankadt. Így nevezetesen egyetlen gyűjteménynek sincs máig se nyomtatott katalógusa. Népszerűsítő, a közönség számára való kalauzt is csak az Érem- és Régiségtár adott ki. Ez is csak részleges, csupán a képtárat ismerteti.²

Ugyancsak az akadémiai és múzeális gondolat hívei között kifejlődött vita, de ismerjük el, nem kis mértékben a helyiségek szűk volta miatt is, megcsappant a közönség érdeklődése is a tárak iránt annyira, hogy van az egyesületnek számos olyan Kolozsvárt lakó régi tagja, aki a gyűjtemények közül talán egyikben sem járt. Annál kevésbbé van fogalma az egyesület táraiban levő roppant értékű tudományos és közművelődési kincsről.

Remélhető, sőt bizonyos, hogy a mai új és kedvező korszak az EME életében is minden téren új és egészséges továbbfejlődésnek a kezdete.³

¹ Erdélyi Pál főtitkári jelentése az 1911-dik évről. E. M. E. Évkönyv Kvár, 1911. 16.

² *Merza Gyula*: Útmutató az Erdélyi Nemzeti Múzeum képtárában. Művészettörténeti bevezetéssel ellátta Rózsaffy Dezső, Kolozsvár, 1913.

³ Az EME múltját és jelenét itt csupán a felvett tárgy teljességének a kedvéért és nagyon vázlatosan ismertettük. A további érdeklődés bőséges és részletes tájékozódást nyerhet az egyesület történetét tárgyaló teljesnek mondható irodalomban. Legfontosabbak a következők: 1. Kelemen Lajos: Az Erdélyi Múzeum Egyesület múltja és jelene. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum tárai. Kolozsvár, 1909. 2. Az Erdélyi Múzeum Egyesület és a Múzeum Kolozsvár, 1910. (A félszázados fennállás alkalmára készült emlékkönyv, amely azonban különböző akadályok miatt csak napjainkban kerülhetett forgalomba). 3. Az Erdélyi Múzeum Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése. Szerk. dr. György Lajos. Kolozsvár, 1937.

V.

Székely Nemzeti Múzeum

Sepsiszentgyörgy, 1875.

Az EME országosan, Erdély egész magyar társadalmának az áldozatkészségéből és támogatásából és országosnak, Erdély egész területét magában foglaló céllal alakult meg. Azaz az egész erdélyi területéről kért, fogadott el és vásárolt múzeális tárgyakat. Sem elvben, sem gyakorlatban erdélyi személy és erdélyi múzeális tárgy előtt ajtait be nem zárta, hanem tárva-nyitva tartotta mindenkinek és minden tárgynak. A megalakulást követő években úgy látszott, hogy az EME gyűjteményeibe fog összegyűlni az erdélyi magyarság minden történeti emléke és az erdélyi földnek valamennyi természettudományi tárgya. A küzdelmes múlt után mintha nyugvópontra jutott volna az erdélyi magyarság múzeális eszménye. A múlt emlékeinek szeretete, megbecsülése az EME megalakulása által folyton fokozódott és még a népi rétegekben is köztudattá kezdett gyökeresedni. A maradványok és emlékek nem haszontalan s félredobott értéktelenségek, a kútfők sem ócska papír többé. Árfolyamuk lett s a közönség igyekezett azokat az EME-hez juttatni; vagy ha nem, legalább félretette, kezdte óvni őket a további pusztulástól. Csakugyan elgondolható az EME oly irányú és arányú további fejlődése, hogy táraiba felvegye egész Erdélynek minden történeti emlékét, maradványát és kútfőjét, valamint egész Erdélynek természetrajzi tárgyait. Nem így történt. Jó másfél évtized múlva megalakult a sepsiszentgyörgyi *Székely Nemzeti Múzeum*, amelyet rendre újabbak követtek, a dévai, gyulafehérvári, dési, stb. múzeumok.

Azok, akik a nagy központi jellegű s mindent magába foglaló múzeum-óriásoknak a hívei, az újabb és szűkebb területre vagy sajátos külön célra alakult kisebb múzeumok alapítását, szervezését és fenntartását természetesen nem helyeslehetik. Több kisebb múzeumnak — mondják — a fenntartása költségesebb, mint egy nagy központinak. Több anyagi és szellemi erőt (tudományos személyzetet) kell ráfordítani, mint egy központira. A tudományos kutatás érdeke is az, hogy az anyagot ne több különböző, egymástól távolieső helyen kelljen felkeresgélgni. Legyen minden egy helyen, a kutató ne kényszerüljön idő és pénz felesleges, elkerülhető pocsékolására. Ez ellenvetések azonban csak részben helytállóak. Nagy múzeumok építésére t. i. még kevésbé lehet egyszerre elegendő anyagi fedezetet előteremteni, mint egy-egy kisebb múzeumhoz. A tudományos kutatásnak kétségtelenül könnyebb a dolga, ha minden együtt és egy helyen található fel. De nem mindig. Néha elengedhetetlenül szükséges a helyszínelés. Különben is a múzeumok nemcsak a tudósokért vannak, hanem a nagy közönségért is. Mégis csak kisebb nemzetgazdasági veszteség időben és pénzben is az, ha kevésszámú tudósnak kell pl. Sepsiszentgyörgyre ellátogatnia tudományos kutatás végett, mint akár csupán a háromszéki székelységnek messzi útra (pl. Kolozsvárra) kerekednie avégett, hogy szemlélhesse a maga múltját, múltjának otthonából elszállított emlékét. A nagy területre támaszkodó egyetlen múzeumok működésének az eredményét nagyban csökkenti a távolság. Sem a gyűjtés, sem a vásárlás, sem az írá-

nyitás munkája nem jut el megfelelő frissességgel és gyorsan a messzi végekre. A tárgyak messzi elszállítása is csak több nehézséggel jár, mint a közelben való elhelyezés. A szélesebb társadalom, a közönség érdeke és művelődési szempontja meg egyenesen ellentétben áll a múzeum-óriásokéval. Ami a közelben van, inkább az enyém, jobban érdekel, többet hallok, többet tudok róla, többször megnézem, jobban szeretem, szívesebben támogatom. Felfogásom szerint az az állapot ideális, amelyikben minden történelmileg, vagy természetileg (geopolitikailag) bizonyos nagyobb egységet alkotó területnek megvan a saját jól elrendezett és vezetett múzeuma. Erdély maga mindenestől beillik egy óriási múzeumnak. Annyi benne a történelmi emlék, a néprajzi sajátosság és a természeti kincs, mintha — múzeum volna. Ha akármilyen középponti óriás múzeumot létesítenénk s melléje számos kisebb, helyi jelentőségű gyűjteményt állítanánk fel, még mindig csak egy részt tudnánk a tárakba elhelyezni. Éppen ezért helyesnek és szerencsésnek mondható múzeumügyünknek a középúton előrehaladt tényleges fejlődése. Az EME megmaradt máig országosnak, fokozta a társadalom múzeális érzékét és műveltségét s felébresztette a helyi és sajátos múzeumok létesítésére irányuló törekedést. Ez utóbbiak között időrendben és jelentőségben is első múzeum Erdélyben a Székely Múzeum Sepsiszentgyörgyön.

A Székely Nemzeti Múzeum is, mint Erdélynek legtöbb közművelődési intézménye, egyetlen személy kezdeményezésére, tudományszeretéből és áldozatkészségéből fakadt s ez özv. Cserey Jánosné, Zalhureczky Emília.

Csereyné a háromszéki megyei Imecsfalván kezdte gyűjteni a székelység múltjára vonatkozó tárgyakat. Munkájában segítette és támogatta Vasady Gyula tanár — Finály Henrik régész egyetemi tanárnak a mostoha fia, — aki a Cserey-családban mint nevelő működött huzamos éveken át. Csereyné felszaporodott gyűjteményét 1875 nyarán udvarháza helyiségeiben kiállította. A gyűjteménynek sok látogatója akadt s köztük 59 ajándékozó is. Ekkor, 1876 január elején a tulajdonos gyűjteményét Cserey-múzeumnak nevezte el s e néven kezdték emlegetni megyeszerte. Csereyné gyűjteményét eleinte az EME-nek szánta s a nehezen megszerzett petőfalvi nátronizált hullát fel is szállította Kolozsvárra. Közben azonban főleg Pulszky Ferenc és Römer Flóris közleményei nyomán felvetődött a vidéki kisebb múzeumok létesítésének az eszméje. Ennek hatása alatt Csereyné 1876 őszén eredeti szándékát megváltoztatva, gyűjteményét Szentiványi Gyula háromszéki főkirálybíró kérésére Háromszék vármegyének ajánlotta fel egy Háromszéki Múzeum alapjául. Háromszék-megye az ajánlatot örömmel elfogadta s megindult a vita, hova helyezze el. A megye két városa, Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy harcolt érte. A győzelem ez utóbbié lett s ma már biztos állítható, hogy nem méltatlan kézbe jutott.

A múzeum székhelye 1879 óta Sepsiszentgyörgy. De nem háromszéki tulajdonul és jelleggel, hanem az egész székelység közvagyonaként és az egész székelysége kiterjedőleg — Marosszéket, illetőleg Marostordát kivéve. Az időközben szétküldött ajándékozási felhívásokra ugyanis egyre érkeztek az ajándéktárgyak. Az ajándékozók között ott volt Kossuth Lajos is. Bem apó katonai érdemrendje nagykeresztjének csillagjelvényét, amivel

Bemet a magyar kormány Szeben elfoglalásáért tüntette volt ki, küldte el. Kossuthnak az adományt bejelentő levele Csereyné szándékán újabb, s tegyük hozzá, üdvös módosulást idézett elő. 1877 március 10-én kelt adománylevelében a háromszéki jelleg helyett már azt kívánja Csereyné, hogy az intézet Székely Nemzeti Múzeum nevet viseljen. Háromszék vármegyeiben maradjon ugyan, de Marosszéket kizárva (mivel ott van a Teleki-léka), az egész székelység közvagyonaként és oltalma alatt. A székek előljárói, illetőleg a három vármegye (Csík, Háromszék, Udvarhely) fő- és alispánjai meleg szeretettel fogadták el a most már harmadik, de ezúttal (1879) végleges helyet, nevet és jelleget nyert Székely Nemzeti Múzeumot.

A székely nemzet közvagyonában levő Székely Nemzeti Múzeumnak közvetlen felügyelő és kormányzó hatósága egyideig a tulajdonos három székely vármegye fő- és alispánjaiból s e megyék rendezett tanácsú városainak polgármestereiből álló bizottság volt. A múzeum ügykezelésének jelenlegi intéző testülete a 15 tagú választott igazgató választmány és a két múzeumőr. A felügyelő és kormányzó testület jogi és közigazgatási végleges megszervezése nagyobb nehézség nélkül, simán ment végbe.

Annál több gondot okozott a helyiség kérdése. Az Imecsfalván már nagyon is zsúfoltra felhalmozódott gyűjteményt 1879-ben vette át és szállította el Sepsiszentgyörgyre a tulajdonos vármegyéket és városokat képviselő (később: felügyelő) bizottság. A ref. Mikó-kollégium ingyen ajánlotta fel helyiségül könyvtári épületének emeleti részét (négy szobát és zárt folyósót). A kezdetben sem elég befogadó képességű helyiségben is csakhamar beállt a túltömöttség, az anyag raktárszerű zsúfoltsága. 1890-ben a felügyelő bizottság szerződést kötött a kollégiummal, melynek értelmében a kollégium köteles a múzeum céljának megfelelő s a látogatók által is megközelíthető helyiséget adni, múzeumőrökről is gondoskodni évi 600 frt. átalányösszeg ellenében. A kollégium köteletségének az örökre vonatkozó részét könnyen, de a helyiségre vonatkozót a legjobb akarat ellenére is csak nehezen, illetőleg sehogy se tudta teljesíteni. A tanítás és internátus céljait szolgáló folytonos iskolai építkezés miatt a múzeum állományát többször kellett költöztetni emeletről födszintre, egyik szárnyból a másikba. Csak természetes, hogy mind a felügyelő bizottság, mind a kollégium előljárósága arra törekedett, hogy végleges, tágas, minden tekintetben megfelelő saját épületet teremtsen elő. A tulajdonos vármegyék, városok és egyesek folytonos áldozatkészségéből végre 1911-ben Hüttl Dezső országos felügyelő és Kós Károly tervei alapján az erre a célra megszerzett gyönyörű telken megkezdődött az új építkezés s a következő évben be is fejeződött. Ma a Székely Nemzeti Múzeum művészeti s műzeális szempontból egyként pompás és megfelelő, saját telkén, villaszerűleg emelt szép palotában, saját otthonában van. Ugyanazon telken épült fel a két múzeum-őri megfelelő lakás is. A legutóbbi években vétel útján megszerezte a múzeum az északi szomszédos telket is néprajzi gyűjteménye számára.

A múzeum első öréül az alapító kívánságára Vasady Gyulát alkalmazták. Vasady csak két évig viselhette gondját a múzeumnak, mivel 1881 elején, alig negyvennégy éves korában, elhunyt. Erdemeit utóda, Nagy Géza, a kiváló történetíró szép szavakkal méltatta. (L. Székely Nemzeti Múzeum Értesítője, I. rész. 28. l.)

Nagy Géza, kit a múzeum és a székelység szerencsés választása hívott el utódnak, 8 évig működött a múzeum élén. 1899-ben távozott Budapestre, elfogadva a Nemzeti Múzeumhoz történeti kinevezését. Nyolcéves igazgató-óri működése az intézetet jelentékenyen fejlesztette. Amennyire a férőhely engedte, rendezte és rendben tartotta a tárgyakat, a gyarapításon is folyton fáradozott. Megírta kütfőkkel is illusztrálva a múzeum történetét az általa szerkesztett Értesítő I. részében. Ugyanott ismertette magát a múzeumi anyagot, leltárszerűleg, külön csoportokban ugyan, de érdekes, szakszerű művelődéstörténeti megjegyzésekkel egészítve ki a ritka adatokat. E leíró ismertetést valósággal mintaszerűnek tartom. Minden múzeumnak utánoznia kellene, utánoznia kellett volna. Részletes, tudományos, a tárgyakat beszélni kényszerítő rövid magyarázattal nemcsak tájékoztatja az olvasót, hanem szinte vonzza, hívja be a múzeum épületébe a tárgyak megtekintésére. Kár, hogy nem külön, kényelmesen használható füzetben jelent meg. Módszere nem avult el.

Nagy Géza távozása után a gondozást elvállaló Mikó-kollégium már nem egy, hanem két múzeumőrt alkalmazott, két tanára személyében. Egyiket a könyv és régiségtár, másikat a természetrajzi gyűjtemény élére. A tanárok a múzeumőri teendőket csak mellékfoglalkozás gyanánt, tehát a tanári teendők elvégzése után gyakorolhatták. Mégis egytől-egyig egész lélekkel, lelkiismeretesen és hivatásuk magaslatán dolgoztak. László Ferenc és Csutak Vilmos múzeumőri működését külön is meg kell neveznünk. László Ferenc az erődsdi, ú. n. praemykenői gyűjteménnyel a tudományos világ érdeklődését és elismerését szerezte meg maga és a múzeum iránt, míg Csutak mint az egész intézet szívós és leleményes továbbfejlesztője, védője a román uralom alatt és mint az ötven éves jubileumi Emlékkönyv szerkesztője írta be kitörölhetetlen betűkkel nevét az intézet történetébe.

A Székely Nemzeti Múzeum tárgyállománya az 1879. szeptember 15-én kelt átvételkor kitett összesen 8779 darabot. Ebből írott és nyomtatott könyv volt kereken 3 ezer, okmány ezer; a többi természetrajzi és egyéb természetű tárgy.

1927 végén a múzeum állománya kitett 1. Könyv és levéltár 222.943, 2. Régiség- és éremtár 28.978, 3. Szépművészeti tár 914, 4. Néprajzi gyűjtemény 6791, 5. Természetrajzi gyűjtemény 13286, összesen 272912 darabot.

Ennyire szaporodott fel a Csereynétől adományozott nem egészen kilencezernyi eredeti állomány. Honnan és hogyan? A hozzáértő vezetők és a buzgó örök folytonos gondoskodásából, de különösen a háromszéki magyarság lelkes áldozatkészségéből. A Mikó-kollégium, Sepsiszentgyörgy város és Háromszék-megye közönsége az édesanya szeretetével és áldozatkészségével gondozta, fejlesztette múzeumát. Már az Évkönyv I. kötete 28 sűrűn szedett oldalon sorolja fel az ajándékozók névsorát. Ebben ott találjuk a történelmi székely családok, a szellemi munkások mellett a közsékely ivadékokat, a legfélreesebb kicsiny polgári és egyházközségeket egyaránt. A székelység lakta földnek és a székelység történetének páratlanul gazdag gyűjteménye a Székely Nemzeti Múzeum. Öntudatosan kitű-

zött és vállalt helyi jellege mellett is lényeges alkotóeleme a magyar, sőt az egyetemes emberi művelődésnek és tudománynak.

Egyike azon kevés számú magyar közművelődési és tudományos intézeteknek, amelyeknek jelene nyugodt, jövőjét pedig biztosnak lehet mondani.

VI.

A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat

Déva, 1880.

Hunyadmegye a természetnek és a történelemnek egyik leggazdagabb kincses kamarája. Nem esodálható, sőt természetes, hogy már a múzeális gondolkodás legkezdetén is e vármegyének számos művelt fia gyűjtötte ez érdekes és gazdag föld természeti és történelmi emlékeit. Legbuzgóbban Kerekes Ábel, Lészai Dániel, Bruz Lajos, Buda Elek és Fodor András, hogy a hosszú névsorból¹ csak néhányat említek. Az utóbb említett Fodor András volt az első, ki a gyűjtést a magánkedvtelés keretéből kiemelve, társadalmi alapon, közügyként kívánta tovább folytatni. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1854. szeptember 3-án Kolozsvárt tartott vándorgyűlésén Hunyadmegye nevezetességeiről értekezve kifejtette egy régészeti társulat alakításának szükségét. Két év múlva Vass József, akkor Kolozsvárt működő piarista tanár, történetíró hangoztatta ugyanezt a gondolatot a Bruz Lajosról (Kenyérvízy) írt nekrológban (Erdélyi Múzeum. 1856., 16. sz.). Vass részletesen felsorolja a teendőket. Legfontosabb persze a gyűjtés, az akkor már megalakulásnak indult EME számára. A névszerint is felszólított férfiak közül gróf Bethlen Olivér tett is lépéseket egy helyi társulat létrehozására, de a kísérlet egyelőre abban maradt. Egyelőre, mert amint a múzeális gondolkodás terjedt, az EME és az SzNM létrejött és szemlátomást fejtődött, lehetetlen volt, hogy sorra ne kerüljön egy hunyadmegyei múzeum megszervezése és felállítása is.

1880. május 13-án alakult meg a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat. A megalapítás érdeme Sólyom-Fekete Ferenc törvényszéki elnöke. A „Hunyad” című Déván megjelenő lap 1879. december 31-iki számában megjelent cikkének visszhangjaként történt meg az előkészület (taggyűjtés, alapszabálykészítés, stb.). A társulat a megalapító Sólyom-Feketét, akinek különben nemcsak széleskörű történelmi ismereti voltak, de mint forrásközlő és feldolgozó történettudományunknak is érdemes munkása, alelnöknek választotta. Elnökül pedig a megye egyik legderekabb fiát, a már akkor kiváló tekintélyű történettudóst és orientálistát, gróf Kuun Gézát sikerült megnyerni. Sólyom-Fekete tudományszeretele, agitátori tevékenysége s a gróf Kuun Géza nagy tudományos tekintélye és elnöki tisztének odaadó, lelkiismeretes gondossága a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulatot úgy is mint múzeumot fentartó intézetet,

¹ L. Ballun Ernő: Adatok a Hunyadm. Tört. és Régészeti Társulat 25 éves történetéhez. Hunyadm. Tört. és Régészeti Társulat Évkönyve XVIII. és XIX. évf. Ez Évkönyvek s főleg az imént említett dolgozat szolgáltak forrásul az összeállításához.

ügy is mint tudományművelő egyesületet országos hírűvé, sőt Európa-szerte ismertté fejlesztette.

Mert az egyesület kettős céllal alakult meg. Egyrészt múzeum felállítást és fenntartását vallotta feladatának, másrészt a tudományok művelését, okmánytárak közlését, a vármegye történetének megírását.

A kettős feladatnak második, tudományt művelő ágát az egyesület nagyobb sikerrel oldotta meg, mint az elsőt, a múzeálist. Ennek legfőbb oka a megfelelő helyiség, illetőleg a pénz hiánya. A megalakuláskor az egyesületnek 37 alapító, 162 rendes és 318 pártoló tagja volt. A taglétszám később állandóan növekvő irányzatot mutatott, s még a pangás éveiben sem volt kevesebb, mint a megalakulás idején. Általában véve a vármegye közönsége, a társadalom érdeklődése ellen panaszra sohasem lehetett ok. Akár Déván, a társaság székhelyén, akár valamelyik megyei nagyobb központban tartotta a társaság gyűléseit, mindig tapasztalhatta, hogy a közönség megértéssel és szeretettel viseltetik iránta, nemcsak mint hallgatóság, hanem a tagsági minőséget vállalva a társaság fenntartásához anyagiilag is hozzájárul. Nagy baj volt azonban a tagsági díjak nem pontos befizetése, s még inkább a tagdíjak alacsonyysága. Az alapító tagsági díj 100, a rendes tagsági díj meg évi 6 korona volt. Az így összegyűjthető összeg a múzeum fenntartására talán elégséges lehetett volna, de múzeum alapításra, telek vásárlásra s megfelelő saját épület emelésére nem. Minthogy *maecenas* nem akadt, a társaság úgy segített magán, ahogy lehetett. Gyűjteményeit eleinte 1890-ig bérházban tartotta, 1890—96 között a vármegye által az állami főreáliskola céljaira felajánlott épület balszárnyán, 1896-tól a főreáliskola telkén különálló épületben helyezte el. Természetesen zsúfolva, s ha talán leltározva is, de raktárszerűleg fölhalmozva.¹ Ez a zsúfoltság, a helyszűke bénítólag hatott vissza a közönségre és tisztviselőkre egyaránt. A szűk helyiséget a közönség nem szívesen látogatta meg, s az örök is szívesebben vezették volna körül a közönséget tágas, szép múzeumban, mint ideiglenes raktárban. Maga az egyesület kezdettől fogva tudatában volt e sajnálatos helyzetnek; a római provinciális történetben járatos múzeumigazgató, Téglás Gábor, évenként hivatalosan is jelentette e sajnálatos körülményt. Egy darabig a Bethlen Gábor-féle Magna Curia nevű kincstári épület toronyrészének kibérlése és kellő átalakítása látszott megfelelő megoldásnak. Majd 1899-ben önálló, külön múzeumi helyiség emelésére kéri fel a társaság a vármegyét, hogy *becsületbeli kötelességének következményeként legbecsesebb ősi emlékeinek befogadására célszerű hátléket emeljen*. 1904-ben a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelősége azt az alternatív javaslatot tette, hogy a gyűjtemények vagy a dévai ref. templom műemlékszerű épületében helyezendők el, vagy a vajdahunyadi lovagvár üres termeiben. Ámde a ref. templomnak műemlékké minősítése nem történvén meg, időközben lebontatott. A Vajdahunyadra való átvitel ellen meg maga a társulat tiltakozott, forgalmi és közművelődési okokból Dévát tartván a legmegfelelőbbnek. Ezért kimondotta régebbi

¹ Az anyag egyrésze még raktárszerűleg sem volt másutt és másként elhelyezhető, mint a törvényeszk folyosóin, majd a megyeház lépcsőházában. L. Évkönyv 1899. évf. és Ballun említett dolgozata. Évkönyv XIX. 81. l.

és többször hozott határozatához híven, hogy múzeumi helyiségül az egész Magna Curiát kéri, mert ez megfelelő átalakítással alkalmas végleges múzeumi helyiségnek is.

A helyzet valóban tarthatatlanná vált. Azonban a már-már szegényletessé, sőt botrányossá váló állapotnak szomorú belső okai is voltak. A bérelt helyiségben, valamint később a reáliskola szárnyrészén, majd ennek telkén a külön épületben történt elhelyezés, eleinte legalább, semmi esetre sem volt oly szűk, hogy ne lehetett volna bennük az anyagot úgy-ahogy rendben tartani. Bizonyítja ezt az, hogy amikor Téglás G., majd Mailand Oszkár után Mallász Józsefet választotta meg az egyesület igazgatójának, olyan hívatott szakember, mint Pósta Béla személyes ellenőrző látogatásakor megállapította, hogy a múzeumi *anyag*nak *célszerűbb felállítás*a és rendezése nagy lépéssel előrehaladt.¹ Tegyük hozzá, hogy a régi helyiségben, amely ellen annyi panasz hangzott el, Pósta ugyanekkor megállapította visszamenőleg a köteleességmulasztást a múzeummal törődni hivatottak terhére. Az 1912. szeptember 2-án tartott válaszmányi gyűlés jegyzőkönyvében csakugyan a következő szomorú szakasz olvasható: A múzeum-igazgató jelenti, hogy július hónapban a múzeumban járván, a múzeum falában rést talált, amelyen valaki benn járhatott, azonban semmi hiányt nem talált. A rés betömése 20 K-ba került.²

E valóban künn és benn egyaránt szegénytelen állapotnak eredete visszanyúlik az első igazgatóig, Téglás Gáborig. Téglás az emlékeket és maradványokat szenvedélyesen szerette, kutatta, gyűjtötte, s a belőlük vonható tanulságokat tudományosan fel is dolgozta. Tudományos munkássága kritizálható (kritizálták is), de jelentéktelennek semmi esetre sem mondható, hisz vele a Magyar Tud. Akadémia levelező tagságát érdemelte ki. De az is bizonyos, hogy ő a múzeumot a saját tudományos ambíciójának eszközéül tekintette, tovább nem igen törődött, Letárolással s más efféle belső tisztviselői munkával nem foglalkozott. Ennek következtében tárgy tárgyra halmozódott, ahogy beérkezett. Természetes, hogy így hamar előállott s folyton nőtt a zsúfoltság, amelyet Mailand Oszkárnak, aki tíz éven át volt igazgató, rendbe hozni már sem kedve, sem ideje nem volt. A talált állapot elkedvetlenítette Mailandot; ő különben is elsősorban nem történész, hanem etnografus volt. S végül ő is várta, hogy a múzeum-helyiség kérdése végleg megoldódik. De nem győzte kívánni, lemondott, s az utána következő fiatalabb erő, Mallász, aztán a lehetetlennek is nekifogott. Nem nyújtom tovább e mizéria elbeszélését a későbbi tervek és erőfeszítések ismertetésével. Hanem csak annyit mondok még el, hogy a világháború utolsó évében végre valóra vált a régi vágy: a pénzügyminisztérium, — a társulat, a megye és a közoktatásügyi miniszter ismételt kérésére, megkeresésére, — csakugyan átengedte a társulatnak a Bethlen-féle Magna Curiát. Így végre a múzeum megfelelő és végleges otthont talált. Azonban a több, mint háromévtizeden át nehezen megérlelődő gyümölcs pompás ízét már csak az impériumváltozás után élvezi a múzeum, amelynek jellege és fenntartó hatósága is teljesen megváltozott.

¹ Múz. és Könyvtári Értesítő 1915:52.

² Évkönyv (1912—13) XXII, 70.

E hosszú vergődés ismételtén igazolja azt, hogy korszerű, normális múzeumi tevékenység folytatására elsősorban megfelelő épület kell. Ehhez viszont Széchenyi Ferencnek és Mikó Imrék áldozatkészségére van szükség, különösen olyan vagyoniilag szegény társadalmakban, mint amilyen volt a magyarság zöme egész Erdélyben, a Székelyföldön, Hunyadmegyében, mindenütt.

Az EME és az SzNM is megszenvedte a megfelelő épület hiányát. De amott az állammal kötött bérzerződés, emitt a szívós székely kitartás párosulva nagyfokú lelkiismeretességgel, elhárította az olyan szomorú és lehángoló állapotokat, amelyekből a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat csak akkor tudott kivergődni, amikor a közhatalom változása miatt mint magyar tudományos intézet megszűnt.

Egyébként a társulat múzeumának legrégebb, 1880-tól fennálló része a könyv- és levéltár; két évvel utóbb keletkezett a régiségtár és a néprajzi gyűjtemény, legutóljára a természetrajzi. Az utolsó adatok szerint kitelt 1916. év végén 1. a könyvtár állománya 1264 darab könyvet és 54 folyóiratot, melyhez *hozzáveendő még a levéltári anyag* mintegy 4 ezer darabja és számos térkép;¹ 2. régiségtár állománya 9627 darab; 3. néprajzi tár állománya 434 darab; 4. természetrajzi, állománya 702 darab.

Személyes történeli és helyszíni ismereteim alapján azonban kifejezést kell adnom ama meggyőződéseimnek, amely majd a végleges helyiségben elrendezéskor kiderül (vagy már ki is derült), hogy az állomány végösszege (különösen az 1 és 2-nél) tetemesen magasabb. Ha azonban csak ennyinek is bizonyulna, akkor is érdemes volt, meg kellett alkotni ezt a múzeumot csupán régiségtári és néprajzi részéért. Régiségtárának alapja az az anyag, amelyet Torma Károly Várhelyen tárt föl. Az innen kikerült Mithra templom, felíratos emlékek, a római bányászati emlékek és a teljes bélyeges téglanyag a maga nemében páratlan. Sajnos, ennek a múzeumnak sem volt semmiféle külső használatra alkalmas nyomtatott katalógusa. Ellenben készült, s ezt elismeréssel kell említeni, *népszerűsítő* kalauz magyar nyelven (1890) és románul is (a romániai tudósok 1902-dik évi látogatása alkalmából, 20 lap 6 képpel). A múzeális anyag belső értékét legjobban az mutatja, hogy e múzeum anyagának ismerete nélkül a római provincia, valamint Hunyad megye történetéhez még hozzászólni is bajos.

Nem a belső, de mindenesetre a múzeális tevékenység javára kell feljegyeznünk azt is, hogy az egyesület tagjai többször végeztek szakszerű és becses eredményű ásatásokat; továbbá, hogy többször lépés történt a közigazgatási hatóságoknál az irányban, hogy a nép fölvilágosíttassék a talált tárgyak megbecsüléséről. Szóval a társaság a múzeális műveltség terjesztésében is részt vett.

Már az első perctől kezdve s szinte mindvégig, megszakítás nélkül jelentékeny tudományos munkát végeztek a társaság tagjai a gyűléseken felolvasott tudományos értékű dolgozataikkal. E dolgozatok javarésze a társulat Évkönyveiben jelent meg. A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti

¹ Az adatokat a Magyar Minerva V. 191. és a Múzeumi és Könyvtári Értesítő 1916. és 1917. évfolyamaiból (95. és 158. l.) állítottam össze. E számhoz hozzáveendő még az 1916—18-iki gyarapodás is; ez különben nem jelentős (L. Múzeumi és Könyvtári Ért. 1917:1581).

Társulat Évkönyveire, a benne megjelent művekre a legkiválóbb szak-tudósok és legtekintélyesebb történeli művek gyakran hivatkoznak. Torma Károly és Zsófia, Arányi Lajos, Téglás Gábor, Sólyom-Fekete Ferenc, Darvasi Móric, Márki Sándor, Szádeczky Lajos, Veress Endre, Mailand Oszkár, Király Pál, és más kiváló tudósoknak e társulatban felolvasott dolgozatai a magyar történettudománynak gyarapodására, előhaladására szolgáltak. Ide tartozik elsősorban Kuun Géza gróf, a társulatnak lelki-ismeretes elnöke. Szívesen és a legnagyobb készséggel adta oda egész tudományos súlyát az egyesületnek, az egyesület munkásságának. A helyi lagokat nemcsak buzdította és támogatta, hanem marosnémeti kastélyában sokszor vendégül látta a társaság érdekében. Emellett a magyar és külföldi tudományos világban is mintegy propagandát csinált az egyesületnek. Maga is szívesen ült a felolvasó asztalhoz, épen olyan lelkiismeretességgel és becsvágygal szórva szét nagy tudásának és nemes lelkének kincseit, e vidéki társulat kicsiny közönsége körében, mintha a Magyar Tudományos Akadémia, vagy valamely nemzetközi tudományos aeropag színe előtt ült volna.

A társulat kezdeményezésére határozta el Hunyadvármegye a maga történetének megírását. A műnek csak első, s egyetlen kötete jelent meg (1902), s annak tartalmát (sajnos, csak az őskortól a magyar honfoglalásig terjed) Kuun Géza gróf, Torma Zsófia és Téglás Gábor, a társulat vezető egyéniségei írták. Ehhez járult még az, hogy a tagok közül többen a társulat műzeális anyagától, vagy a társulat szellemétől indítatva más tudományos egyesületekben (Akadémia, M. Tört. Társulat, EME) is terjesztettek elő Hunyadmegye múltjáról vagy jelenéről szóló dolgozatokat. Mindennek természetesen követekezménye lett, hogy messzi földön a legelső magyar tudományos társaságok és tudósok előtt is a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat tekintélye nőttön-növekedett, hogy közgyűlésein megjelent a magyar tudományos Akadémia képviseletében egy Beöthy Zsolt és mások, hogy külföldi tudósok is, mint Jung Gyula és Keller Ottó szívesen fogadták és kitüntetésnek vették a társulattól a lisztéletbeli taggá választást, nem is szólva a magyar tudósokról (Csánki Dezső, Fraknói Vilmos, Hampel Frigyes, Pulszky Ferenc, Thaly Kálmán, Salamon Ferenc, stb.)

Az egyesületnek más, saját kiadványa, mint a már többször említett Évkönyv (I—XXIII. évf.) nem volt. Az a tudományos munkásság azonban, amely az Évkönyvek lapjain megjelent, a magyar történettudomány határozott nyeresége, gazdagsága.

Erdeme végül e társaságnak, hogy a piski, kenyérmezei, stb. emlékek felállítással vagy kezdeményezésével nagyban hozzájárult a történelmi gondolkodás és műveltség terjesztéséhez.

Et haec meminisse iuvat.

Az egyesületet a román uralom a régi (magyar) vezetőség és tagok megkérdezése nélkül és akarata ellenére magyar jellegéből kiforgatta, megfosztotta. A magyar múzeum-igazgatónál, *Mallász Józsefet* holtáig hivatalában meghagyta, megtartotta. A múzeumot magát mint állami tulajdont kezelésbe vette s bőkezű és rendszeres évi anyagi támogatásban részesítette. E támogatás birtokában az egykori raktárból csakugyan korszerű mű-

zeum lett. Azt is elismeréssel kell fölemlítenem, hogy a várhelyi (Sarmisegethusa) római castrumot is teljesen feltárta a román tudománypolitika, de az emlékeket és a maradványokat ott, a helyszínén tárolta; illetőleg állította helyre. Ma Várhelyt — az egykori Sarmisegethusa helyén — ott látható az egész római castrum, a castrumban talált tárgyak pedig ugyanott vannak tárolva egy kisebb, de erre a célra épült modern múzeumi épületben. Ez a sarmisegethusai múzeum mintegy fiókja a dévainak. A magyar dévai, illetőleg Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat a sarmisegethusai leleteket is mind Dévára vitette, ott akarta tárolni. Aki látta a román archeológiai kutatásnak ezt az alkotását, elismeri, hogy a román állam bőkezű támogatását legszakszerűbben és leghelyesebben használták fel.

VII.

Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Egyesület

Gyulafehérvár, 1886.

Ez egyesület, múzeuma és tudományos munkássága csak tagjainak névsorában és földrajzilag különbözik hunyadmegyei ikertestvérétől. Alsófehérmegye területe is történelmileg és természetrajzilag egy rendkívül gazdag múzeum. E megye területén is van multja a múzeális gondolatnak. A Bethlen-kollégium könyvtára az alapítás évében (1622) keletkezett, a XVIII. sz. közepén keletkezett Balászfalván a gyulafehérvár-fogarasi gör. kat. érsekség könyvtára. A Bethlen-kollégiumnak kezdettől fogva voltak a könyvön kívül másnemű múzeális tárgyai is. A Mária Terézia Ratio educationis-a sürgette az iskolákban a szemléltetést. Ez még inkább előmozdította mind az enyedi Bethlen-kollégiumban, mind Balászfalván az egyes tanárok múzeális törekvését. Enyeden Benkő Ferenc a XVIII. sz. végén nagyon jelentős munkát végzett. Az 1848—49 események azonban mindkét helyen oly nagy pusztítást vittek véghez, amely még az önkényuralom kormányzatát is arra indította, hogy szigorú parancsban rendelje el az elvitt lappangó tárgyak visszaszállítását. A rendeletnek sok eredménye nem lehetett. A becses unicumok és kéziratok elégték. A kárt pótolni sehogy sem lehetett. Az 1848-49-i romlásból azonban épen került ki a gyulafehérvári Batthyaneum s az EME működésével párhuzamosan Enyeden is a Bethlen főiskola körében megindult a buzgó múzeális tevékenység, amely szép eredményeket hozott létre. Mégis a megye területének történelmi és természeti kincseivel maga a megye vagy tudatlanságból vagy érdeklődés hiánya miatt nem törődött. Ami napfényre jött, idegenbe került, vagy pedig az idő vasfoga emészte meg.

Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természettudományi Társulat 1886—87-ben alakult épen avégett, hogy a megye területének történelmi és természeti kincseit a pusztulástól megvédje, az idegenbe kerülést megakadályozza, összegyűjtse és gondozza. Az egyesület megszervezője Reiner Zsigmond, Reiner mint vagyonos és tudományos műveltségű historygentleman, időt, fáradságot s pénzt áldozott, hogy a társaságot létre-

hozza. A társaság egy évnél továbbra terjedő előkészítés után 1887. október 2-án végre törvényesen meg is alakult 123 taggal.

Az egyesület életében mind a megalakulás idején, mind a későbbi fejlődés rendjén hátrányos volt az a ma már meg nem magyarázható körülmény, hogy fizető és munkás tagjai közé nem sikerült megnyerni az enyedieket, különösen a Bethlen-kollégium tanárait. Kemény Kálmán főispán például a díszelnökség elfogadása előtt is igyekezett kitérni s mikor ez nem volt elég, egyenesen visszautasította. Később alapító tagként belépett ugyan, de magát a megalakulást az enyediék húzódozása nagyban nehezítette. Az igaz, hogy már a megalakuláskor Herepei Károly enyedi tanárt és archeológust választották meg egyik alelnöknek. Azonban Herepei Károly tevékenyebb részt nem vett az egyesület működésében, később állásáról le is mondott. Utóbb rövid ideig Hegedűs János enyedi teológiai tanár is viselte e tisztséget. De az enyediék az Évkönyvek tanúsága szerint soha se tudtak felmelegedni a közös és együttes munka szeretetében. Legalább a Bethlen-kollégium tanárai nem, még akkor se, midőn az egyesület elnöki tisztségét hosszú éveken át épen az enyedi kollégium egyik gondnoka, Csathó János alispán, a jeles természettudár, töltötte be. Alig találkozunk egy-két enyedi tanárral a munkás és fizető tagok között. Kétségtelen, hogy a Bethlen-kollégium tanárai nagy szellemi tőkét képviseltek, melynek hiányát az egyesület sajnosan nélkülözte.

A másik nehézség, mely ennek az egyesületnek is eredményes munkáját csökkentette, az alkalmas múzeumi helyiség hiánya, illetőleg elégtelensége. A megalakuláskor 662 műzeális tárgynak volt birtokában az egyesület. Ezt is magánháznál kellett elhelyezni s csak 1888-ban kapott az egyesület a várostól a kisdudóví épületben két szobát. Az időközben szépen szaporodó anyagot azonban itt is csak raktárszerűleg helyezték el. 1900-ban végül Gyulafehérvár városa határozatlan időre átengedte a múzeum végleges elhelyezése céljára egy teljesen megfelelő (egy terem és 4 szobából álló) külön helyiséget. Ám az anyag szaporodásával itt is előállott a hozzáépítés szükségessége. 1906-ban állami segítséggel történt is jelentékeny hozzáépítés. De a további építés és bővítés kérdése az anyag gyarapodása miatt már 1913-ban újra jelentkezett. Megoldást azonban mai napig sem nyert. Az az előny fennáll, hogy tér a további építkezésre van. Kérdés azonban, hogy a folytonos hozzáépítés megoldható-e az építészeti és műzeális követelményeknek megfelelően. Hogy e mostoha körülmények ellenére is a múzeum anyaga oly rohamosan szaporodott, az az egyesület, illetőleg a múzeum barátainak, az áldozatkész adakozóknak s néhány lelkes belső vezető egyéniség munkásságának köszönhető.

A múzeum támogatói közé tartoznak többek között Lönhart és Majláth r. kat. püspökök, a Batthyaneum, a Magv. Tud. Akadémia, Reiner Zsigmond, özv. Kovrig Tivadarné, Gyulafehérvár városa és mindenek felett az állam, mely 1897 óta évenkénti rendszeres pénzsegélyben részesítette az egyesületet a Múz. és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége útján. Legtöbbet mégis a Cserny Béla buzgó és fáradhatatlan munkássága jelentett az egyesület és a múzeum életében. Cserny Béla, egyébként szerény és szegény középiskolai tanár, az egyesületnek és a múzeumnak kezdetétől fogva nemcsak tisztség szerint való öre volt haláláig (1916), de ügyszólván ő maga

teremtette meg a múzeumot. Szenvedélyes szeretettel folytatott ásatási munkálatokat a régi Apulum területén. A szükséges pénzt maga gyűjtötte össze egyesektől, könyörögte ki az államtól, harcolta ki az egyesülettől. Ha sehogy se ment, ásatott a saját költségén. Az előkerült, a vásárolt és adományozott tárgyakat meghatározta, rendezte, katalógizálta, gondozta. Ez azonban munkásságának csak technikai, első része. Mert Cserny ép oly szenvedélyes szeretettel igyekezett a múzeum anyagát tudományosan fel is dolgozni. Az egyesület Évkönyvének majd minden évfolyamában közölt olykor két-három, sok ismeretre valló tanulmányt, tudományos dolgozatot a múzeum anyagával kapcsolatban. Ezen kívül a gyulafehérvári r. kat. főgimnázium értesítőiben, az Archeológiai Közleményekben és más folyóiratokban is közölt számos tudományos értékű feldolgozást, nem is szólva a helyi lapokba írt szintén nagyszámú alkalmi propagatív cikkéről. Ha műveinek egyik-másik részlete talán téves is, de egészben véve munkássága éltette az Alsófehérmegyei Történeti, Régészeti és Természettudományi Társulatot, gyarapította a magyar történettudományt és mindenek felett megteremtette és kifejlesztette az egyesület múzeumát, melynek minden tárgya az ő önzetlen tudomány- és múzeumszeretetének látható megörökítése.

A múzeum állománya az 1915. év elején 1. a könyvtárban 4778, 2. régiségtárban 16837, 3. néprajznál 30, 4. képzőművészeti gyűjt. 1261, 5. természetrajzi 6079, összesen 28.985 darab.¹

A múzeum érdekessége és értéke nem tárgyainak végösszezszerű nagyságában, hanem régiségtári anyagának sajátos, önmagában páratlan gazdagságában és tudományos jelentőségében domborul ki. Római oszlopfej, bélyeges téglá és numizmatikai gyűjteménye s ezen kívül a római provinciális életnek számos művészi emléke és maradványa a hazai és külföldi tudományos kutatásnak elsőrangú forrása.

Az egyesület nemcsak múzeumot fenntartó, de tudományos működést is végzett. Idevágó tevékenységének eredményeit az 1888—1916. években megjelent *Évkönyvek*-ben tette közzé. Az *Évkönyvek* tartalma az egyesületi életre vonatkozó tudósításokon kívül a tagoknak az évi közgyűléseken felolvasott vagy azon kívül készült tudományos dolgozataiból áll. A már említett nagyérdemű Csernyen kívül jelentékeny és derék munkások Király Pál, Veszely Károly, Makkai Domokos, Magyar Károly, Török Bertalan, Wagner Sándor, Zlamál Ágoston a történelem és irodalomtörténet mezéjén, Csathó János, Cserny Béla, Avéd Jákó a természettudományok körében. A közölt dolgozatok egytől-egyig tudományos értékűek s tudományos-ságunk gazdagodására voltak. Sajnáltni lehet, hogy az egyesület nem tudta megvalósítani azt a felmerült tervet, hogy összeírja, átkutassa s indexbe foglalja a megye területén levő családi levéltárakat, magán régiség- és természetrajzi gyűjteményeket, hogy az eredményt pontos nyomtatott bibliográfiával a tudományos kutatás számára közölhesse. Olyan terv és elgondolás, amely időszerűségéből ma sem vesztett.

Az Alsófehérmegyei Történelmi, Régészeti és Természetrajzi Társulat minden bizonnyal érdemes munkát végzett. Múzeumában oly becses anya-

¹ Az adatok az 1915. év végi állapotot tüntetik föl. L. Múz. és Könyvtári Értesítő 1916/99. — Újabb hivatalos kimutatás nem állt rendelkezésemre.

got gyűjtött, amely a magyar és nem magyar tudós kutatók érdeklődését (Jung, Domaszevszky, Münsterberg) nemcsak felkeltette, de legnagyobb mértékben ki is elégítette. Tagjainak az Évkönyvben megjelent dolgozatai szintén figyelemre méltók.

A múzeum ma a román állam kezelése alatt áll. A fenntartó egyesület megszűnt. Egyszóval ugyanez történt itt is, ami Déván. Ám a múzeum és az Évkönyvek megőrkítették az egyesület vezetőségének és tagjainak közművelődési érdemeit s tudományos munkásságát.¹

VIII.

A 48-as Ereklve-múzeum

Kolozsvár, 1892.

E nem nagy, de sajátos jellegénél fogva értékes múzeumot Kuskó István, érdemes kolozsvári hírlapíró buzgólkodása hozta létre. Kuskó az 1848—49-i szabadságharcnak olyan különleges kultuszát teremtetle meg Erdélyben, mint Ferenczi Zoltán Petőfinek vagy Thaly Kálmán a kuruc-korszaknak és Rákóczi Ferencnek, Ferenczinek is volt külön folyóirata, a Petőfi-Múzeum, Kuskónak is a Történelmi Lapok.

Kuskó István mint a kolozsvári március 15-i állandó bizottság tagja a bizottság ülésén még 1891-ben felvetette a 48—49-es ereklvök összegyűjtésének s a belőlük alakítandó történelmi múzeumnak az eszméjét. A bizottság tartózkodással bár, de elfogadta a javaslatot, felhívásokat küldött szét a tárgyak összegyűjtése és a múzeum részére adományozása végett. A felhívás nem várt, lelkes visszhangra talált. A beérkező tárgyak és általán az egész ügy tovább vitelére külön társaság alakult *Ereklve-Múzeum igazgatósága* címmel Inezédi Sámuel 48—49-es ezredes elnökele alatt. Kuskó szerencsés és termékeny ötlettel a múzeum érdekében s általában az 1848—49-i események megőrkítése és tisztázása céljából 1892-ben az igazgatósággal egyetértve s annak hivatalos közlönyeként Történelmi Lapok című, kéthetenként megjelenő képes folyóiratot indított meg, melynek tartalmában sok történetudományilag is használható anyag foglaltatik (1898-ig, összesen hét évfolyamban jelent meg). A Történelmi Lapok a feléledt kedvet folyton ébren tartotta s a múzeális anyag is egyre gyűlt. Egyelőre külön helyiség nem volt, hanem az igazgatóság tagjainak, főképp Kuskónak magánlakása szolgált múzeumi helyiségül. Az igazgatóság már kezdetben kiszemelte végleges helyiségül Mátyás király szülőházát. Kolozsvár város tanácsa azonban a kérést tőle nem függő okokból nem teljesíthette, ellenben másutt ajánlott fel helyiséget. 1892. augusztus 1-én végre beköltözhetett a múzeum a városi tornavívoda-épület emeleti termeibe s szeptember 18-án, Kossuth Lajos születésnapján, ünnepélyes keretek között meg is

¹ Források: Az Alsófelérvármegyei Történeti, Régészeti és Természettudományi Társulat Évkönyvei 1888-tól 1916-ig. Magyar Minerva I—V. k. Múzeumi és Könyvtári Értesítő I—XII. évf.

nyílt. A tornavívodát, noha nagyjában megfelelt, a múzeum igazgatósága már a múzeum megnyitásakor ideiglenesnek tekintette és állandó törekvése volt: beköltözni a történelmi nevezetességű Mátyás-házba. Ez azonban csak a közhatalom változása után történt meg egészen váratlanul.

A múzeum patronusa Kolozsvár városa. A román uralom alatt az Ereklje-Múzeum anyaga többféle ide-oda hányattatásnak volt kitéve. Emiatt az EMKE meg az EKE gondozó és vigyázó segítsége dacára is sok károsodás állott be. Bizton remélhető, hogy a holdog hazatérés e gyűjtemény sorsának is jobbrafordulását jelenti.

A múzeumnak tisztán tudományos értéke és jelentősége nem nagy. De a történelmi érzék ápolására, a nemzet-társadalom közszellemére megbecsülhetetlenül jó hatást gyakorolt a múltban. Ugyanez mondható folyóiratára, a Történelmi Lapokra is.

IX.

Az Erdélyi Kárpát Egyesület múzeuma

Kolozsvár, 1902.

Az Erdélyi Kárpát Egyesület 1891-ben alakult meg, múzeum létesítést azonban csak 1899-ben határozta el. Kolozsvár város a létesítendő múzeum helyiségéül Mátyás király szülőházát ajánlotta fel. Az átalakítási és tatarozási munkák elvégzéséig a tárgyak bérházban voltak elhelyezve. 1901—2-ben megtörtént az átköltözés; a múzeum ünnepélyes megnyitása pedig 1902. október 12-én, a Mátyás szobor leleplezésének napján ment végbe.

A múzeum célja azonos az egyesületével: az erdélyi részeknek turista-sági kiművelése, ez országrész természeti szépségeinek ismertetése és honismertető adatainak terjesztése és különösen fürdőinek érdekében a hazai és külföldi személforgalom emelése (Alapszabályok 1. §); e célnak egyik eszköze: természetrajzi, néprajzi és turisztasági gyűjtemények lehető egybeszerzése, szakirodalmi könyv- és térképtár alapítása (2. § f. pont).

Az eredeti elgondolás szerint a múzeum csak nemzettársadalmi, kulturális célt szolgált. Csakhamar azonban odafejlődött, hogy kettős jelentősége van: közművelődési és tudományos. A nagyközönség az ízléssel és szakértelemmel kiállított anyagban gyönyörködhetett, okulhatott. Az etnográfus, a földrajz művelője, a geológus stb. pedig becses anyagot talált itt, mellyel kutatásait kiegészítheti. Van az EKE múzeumnak 1. könyvtára, melynek állománya 1928-ban mintegy 4000 kötet, 2. régiség-tára, 3. néprajzi tára, (8000 drb.), 4. képzőművészeti gyűjteménye, 5. természetrajzi gyűjtemény, 6. fürdőügyi gyűjtemény (600 drb.), 7. turisztikai gyűjtemény (alakulóban) (200 drb.).¹

¹ Az EKE gyűjteményeinek ilyen tagozódása az egyesület megszűlés alatti viszonytagaival megszűnt. Például néprajzi anyagának egy részét a megszűlők elvitték, másik fele még nincs kiállítva. Az egyesület most szervezkedik újjá (A szerk.)

Legértékesebb már csak számbelileg is a néprajzi anyag. Az erdélyi népek pásztoréletének, állattenyésztésének, a halászat, vadászat, szövés-fonás, a háztartás és mezőgazdaság meglepően gazdag, egyben-másban teljes collectiója található s tanulmányozható. Legteljesebb a kalotaszegi, székely és a kolozs- meg szolnokdobokamegyei román gyűjtemény. Külön érdekessége az EKE múzeumának a Brandenburgi Katalin díszruhája és a Mátyás szobor pályázatán résztvevő modellek.

Az egyesület az elismert jogi személyek közé bejegyeztetett. Jövedelme tagdíjakból áll. A tagok száma a háború előtt meghaladta a háromezretet. Ma lényegesen kevesebb.

A múzeum anyagáról a megnyitáskor (1902) a nagy közönség számára ismertetést írt Semayer Vilibald.¹ Azóta újabb hasonló célú és jellegű külön propaganda-kiadvány nem jelent meg. Ennek hiányát legalább a tagok számára némileg pótolta az egyesületnek havonként megjelenő képes folyóirata, az Erdély. A folyóiratot az egyesület már a működés második évében megindította. Radnóti Dezső szerkesztésében. A későbbi szerkesztők: Veress Endre (II.), Gyalui Farkas (III—IV.), Radnóti Dezső (V—XI.), Radnóti Dezső és Merza Gyula (XII.), Merza Gyula (XIII—XV.), Szádeczky Lajos és Kovács Géza (XVI—XXII.), Szádeczky Lajos és Orosz Endre (XXIII.), Kerekes Zoltán, Karl János és Cholnoky Jenő (XXIV—XXV. évf.) A folyóirat a világháború alatt, 1917-ben megszűnt. Az Erdély XXV. évfolyama az erdélyi földnek és erdélyi népeknek, főleg a magyarságnak megismeréséhez rendkívül gazdag és becses anyagot közölt, gyűjtött és dolgozott fel majd népszerű módon, máskor teljes tudományos módszerrel. Munkatársainak szakismerete, vonzó magyar stílusa s a jó illusztrációk a folyóiratot érdekes, változatos, olykor teljesen tudományos színvonalúvá tették.

Az EKE múzeuma e hetven év egyik becses és fontos alkotása. Hatása kétségtelen, eredményei közművelődési és tudományos jelentőségűek. Hivatása ma sem évült el, sőt fokozottabb mértékben fennáll. Újjászervezését és nagyjában zavartalan működését a román uralom alatt is szerencsésen sikerült megvalósítani az egyesület lelkes és kitartó vezetőinek. Odaadó, áldozatos munkájuk, erőfeszítésük egész Erdély hálájára érdemes.²

X.

Szolnokdobokamegyei Irodalmi, Történelmi és Etnográfiai Társulat

Dés. 1899.

E társulat majdnem egy évnyi készülődés után 1899 szeptember 8-án alakult meg főképp Boross Gábor buzdítására. Boross Gábor akkor a dési állami főgimnázium igazgató tanára volt, tehát már állásánál fogva is a

¹ Képes kalauz az EKE Múzeumban. Kolozsvár, 1902.

² Erdély. I—XXV. évf. — *Az Emke megalapítása és negyedszázados működése Kolozsvárt 1910.* 408—414. — Merza Gyula: *Negyedszáz éves a kolozsvári EKE múzeum, Pásztortűz.* 1927:228—30.

vidéki város társadalmának egyik előkelő vezető embere. Hivatali állásával járó társadalmi súlyát növelte az, hogy a classica-philológiának és a magyar irodalomtörténetnek szorgalmas és eredményes művelője volt. Utóbb a kolozsvári egyetemen magántanárrá habilitáltak. Boross dolgozni szerető s ambiciózus egyénisége az egyesület megalakításában erős támogatást nyert a megye akkori főispánjánál, id. báró Bornemissza Károlynál. Báró Bornemissza az ú. n. népszerű főispánok közé tartozott. Boross törekvéseit nemcsak hivatali tekintélyével, hanem személyes vonzalomból is elősegítette. A magyar irodalmat nemcsak szerette és becsülte, de pártolta is. Emlékezetes, hogy a Kisfaludy-társaságnál 1000 koronás pályadíjat tűzött ki színmű jutalmazására; a pályadíjat Somló Sándor *Szombatosok* című darabja nyerte meg. Désnek egyébként volt némi irodalmi hagyománya is. Itt született a nagytehetségű Czákó Zsigmond, itt élt és működött Medgyes Lajos, az abszolutizmus és a kiegyezés korában országszerte becsült és népszerű költő-pap. A szomszédos Szamosújvár művelt örményei, Kolozvár közelsége és a megye érdekes történelmi, földrajzi és néprajzi viszonyai mind sarkalhatták Borosszt az egyesület megszervezésére, mert hisz helyesen mondja az első évről szóló jelentés: „...Az adatgyűjtés megbízhatósága végtelen sokat nyer értékben, ha azt e célra külön alakult egyesület tartja kezében.”¹

Az 508, tehát meglepően magas taglétszámmal megalakult egyesület műzeális és tudományos céllal működött. Gyűjteményének részei: 1. könyvtár 1532, 2. érem- és régiségtár 2283, 3. ipar- és szépműv. gyűjtemény 137, 4. néprajzi gyűjt. 1371 darab.

A néprajzi tárgyak közül 335 magyar, 1036 a megye románságára vonatkozik. A gyűjtemények, noha már 1900-ban a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége alá kerültek s így állami támogatásban is részesültek, a néprajzi anyagot kivéve, értékesebb gyarapodást nem mutatnak. Egyik és legfőbb ok a vidéki múzeumok állandó betegsége, a helyiség hiánya. Az egyesületnek külön helyisége nem volt, könyvtárát az állami főgimnázium épületében, egyéb tárait a vármegyei főszámvevői hivatalos helyiségben helyezték el. Természetesen nem műzeális elrendezésben.

A társulat tudományos munkássága az évi rendes közgyűléseken felolvasott dolgozatokból állott; ezeket a társulati Évkönyv I—III. évfolyamában (1900—902) olvashatni. Ez értekezések írói Boross Gábor, Kádár József történetíró, a vármegye hatalmas, hét nagy kötetből álló monografiájának főmunkatársa, Ornstein József és Orosz Endre archeológusok, Sófalvy Károly és mások.

1904-ben a társulat megszűnt. Boross hivatali állása megingott, Bornemisszát is más váltotta fel a főispánságban (Désy Zoltán). Kiderült, hogy Kolozsvár közvetlen közelségében külön múzeumnak és múzeumot fenntartó egyesületnek az életét biztosítani csak ideig-óráig lehet. Az egyesület könyvtára az állami főgimnázium kezelésében maradt, valószínűleg ma is ott van. Egyéb gyűjteményeit az EME érem- és régiségtárában helyezték el gondozás végett külön letét gyanánt. Ma is ott vannak és külön leltár alapján kezeltek.

XI.

Örmény Múzeum

Szamosújvár, 1905.

Az előbbi ismertetett társulat megszűnését követő évben új társulat és új múzeum keletkezett a megyében, az Örmény-múzeum, Szamosújvárt. Létjogosultsága biztos alapon nyugodott, élete is tartósabbnak bizonyult, mint a désié.

A hazai örménység nyelvileg és műveltségét tekintve is testestől-lelkestől magyarnak vallotta magát s letelepedése óta a magyarság jó és balsorsának oszlályosaként élt ugyan, de etnikumából, a maga külön fajiságából sokat megőrzött. Tagadhatatlan azonban, hogy az örmény etnikum egyre halványult s folyton szívódott fel a magyarságba. Így hát nagyon szerencsés és tudományos szempontból is helyes gondolat volt örmény-múzeumot létesíteni, összegyűjteni s megmenteni az örménység erdélyi és régebbi történetének, műveltségének emlékeit és maradványait.

Egy örmény múzeum eszméjét Herrmann Antal már 1891-ben felvette, de valósággá csak 1904-ben vált. Az EKE ugyanis már kezdettől fogva tervbe vette, hogy a maga gyűjteményeibe egy örmény szobát is be fog illeszteni. Helyiség hiányában a megvalósítás halasztódott, noha a tárgyak egyre gyűltek. Az EKE azonban az összegyűjtött anyagból az 1904-ben Kolozsvárt örmény néprajzi kiállítást rendezett. A kiállítás váratlanul fényes sikere az örménység vezetőiben az önálló múzeum szervezésének megvalósítását érlette ki. Herrmann Antal, Bárány Lukács, Szongott Kristóf és Merza Gyula kezdeményezésére 1904 novemberében megalakult az Örmény-Múzeum-egylet, melynek célja (alapszabályok 2. §): a hazai örménység összes emlékeinek, valamint a külföldi örményekre vonatkozó tárgyaknak és irodalmi emlékeknek összegyűjtése, önálló múzeumban felállítása, megőrzése, ismertetése, az örmény hagyomány és közérzet ápolása s végül a megye területén a múzeumi és könyvtári általános feladatok végzése (Ez utóbbi célkitűzést a Szolnokdobokamegyei Irod. slb. társulat megszünte indokolta). Múzeuma, melyet a fenntartó egyesület kezdettől fogva állami felügyelet alá bocsátott s így államsegélyben részesült, kezdetben Szongott Kristóf múzeumigazgató magánházában, 1907-től pedig a várostól átengedett régi gimnázium épületében volt elhelyezve. Részei: 1. Könyvtár és oklevélgyűjtemény 2180, 2. Régiségtár 1395, 3. szépművészeti tárlat 116, 4. néprajzi gyűjtemény 275 darab.¹

A könyv s levéltár anyagának kincse Szamosújvár város levéltára; a régiségtár nagyrészt a város környékén végzett ásatások rendjén talált római régiségekből áll, míg a művészeti s néprajzi rész az örmény templomokból előkerült régi örmény egyházművészeti emlékeket foglalja magában.

Ma a társaság működése szünetel. A gyűjtemények a szamosújvári örmény-kat. plébánia hivatal gondozása alatt állanak. Halaszthatatlan kötelessége az örmény társadalomnak az egyesület életre keltése, a gyűjtemények megfelelő elhelyezése és továbbfejlesztése.

¹ 1916-iki állomány. Lásd Múz. és Könyvtári Értesítő 1916:142. és 1917:204.

Megjegyzendő, hogy az 1887-ben a Szamosújvárt megindított *Armenia* című folyóiratot a társaság 1905-től az egyesület és a múzeum hivatalos kiadványának tekintette. Az egyesületnek és múzeumának történetére nézve is az *Armenia* a legbővebb forrás.

XII.

A Közművelődési Ház könyvtára

Marosvásárhely, 1913.

Marosvásárhely sz. kir. város 1911—13. között Bernády György polgármester kezdeményezésére gyönyörű, művészi szempontból is értékes közművelődési házat építtetett. A Közművelődési Ház elsősorban a város közönségének közművelődési igényeit akarja szolgálni (hangverseny és előadóterem, mozgóképszínház, zenekonzervatórium, nyelviskola, iparművészeti, néprajzi gyűjtemény és nyilvános népkönyvtár). De tervbe volt véve nyilvános tudományos könyvtár szervezése is, amely a néprajzi anyaggal együtt a tudományos munkásság haladását is szolgálta volna.

A könyvtárt 1913. szeptember 1-én adták át a nyilvánosságnak. Állománya az 1916. év végén 17318 darabot tett ki. Életrealóságát, helyes működését mutatja az az adat, hogy 1916-ban tíz nyitási hónap alatt 29022 esetben 61705 kötet könyvet kölcsönöztek ki elszállítás és otthoni használat végett. Magában a könyvtári olvasó-teremben is 1975 darab kérőlapra adtak könyvet.

A Közművelődési Ház ma is Marosvásárhely város tulajdona. A román uralmat megszenvedte. Bizton hisszük, hogy ma régi fénye újjá éled.¹

XIII.

Közművelődési Ház

Torda, 1913.

A tordai Közművelődési Ház elsősorban szintén az általános műveltséget kívánta szolgálni, mint a marosvásárhelyi, de könyvtára, érem és régiségtára, népművészeti gyűjteménye a tudományos kutatásnak is segítséget nyújtott volna. A Közművelődési Házat 1913. október 12-én avatták fel az ú. n. Fejedelmi házban, mely 1588—1797. között számos nagyfontosságú országos eseménynek, országgyűlésnek volt a színhelye. A kitört világháború az intézet további fejlesztését megakasztotta. A román uralom alatt a Magyar Védő egyesület tordai osztálya, amely a Közművelődési Házat létesítette s továbbfejlesztését vállalta, megszűnt s ezzel meg a Közművelődési Ház működése is.²

¹ Múz. és Könyvtári Értesítő 1927:179.

² Magyar Minerva V, 646.

XIV.

Íme ezeket a tudományos intézeteket teremttette meg az erdélyi magyarság a világháborúig, társadalmi úton, önerejéből. Ami hiányosság tapasztalható, az szegénységének a következménye. Azonban kezdeményezésben, szándékban sohase volt hiány. Már pedig a fejlett közművelődésnek és tudományoszeretelnek a szándék és a saját alkotás a bizonyítéka. Állami erőből lehet pompás intézményeket létrehozni akár máról holnapra is. Ámde az olyan alkotás, amely nem a közösség közművelődési és tudományos szükségletéből áll elő, inkább látványosság számba megy. Nem kovász, amelyik éleszt, hanem csak különös csecsebecse, min bámészkodni lehet ugyan, de se értelme, se haszna.

Az erdélyi magyarság a művelt népek önértékével tekinthet vissza alkotásaira.¹

¹ Nem a felvett időközben, hanem a világháború, illetőleg a román uralom alatt 1933-ban létesült a Kalotaszegi Múzeum Bánffyhunyardon. Kalotaszeg tájtudata az összeomlás után eleven erővel és sokféle formában jelentkezett. A tájtudat az összeomlás után Kalotaszegi Köztársaságot próbált megalkotni, majd kezdeményezője lett a politikai aktivitásnak a az ezt követelő Magyar Néppártuak, szemben a magyar többség tartózkodóbb programjával. E mozgalmakban a tájtudat motorját az örökké tevékeny Kós Károly fűtötte. A Kalotaszegi Múzeumot is az ő alkotásra törő egyénisége teremttette meg. Lényegében néprajzi múzeum. Kalotaszeg magyar népiségét eléggé gazdag anyag szemlélteti.